

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Н. КАРАЗІНА**

ГУЖВА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 811.111'27'42:821.111'06-31 (043.3)

**ІСТОРИЧНЕ ВАРІЮВАННЯ
ДИСКУРСИВНИХ СТРАТЕГІЙ УВІЧЛИВОСТІ ЧОЛОВІКІВ
В АНГЛОМОВНИХ ЖІНОЧИХ РОМАНАХ XVIII – XXI СТ.**

Спеціальність 10.02.04 – германські мови

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук**

Харків – 2020

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі англійської філології факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

кандидат філологічних наук, доцент
МОРОЗОВА Ірина Ігорівна,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
доцент кафедри англійської філології.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, доцент
СЛАВОВА Людмила Леонардівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
Інститут філології,
завідувач кафедри теорії і практики
перекладу з англійської мови;

кандидат філологічних наук, доцент
ЧРДІЛЕЛІ Тетяна Василівна,
Кременчуцький національний
університет
імені Михайла Остроградського,
в.о. завідувача кафедри перекладу.

Захист відбудеться “24” жовтня 2020 р. о 12.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.051.27 Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, ауд. 7-75.

З дисертацією можна ознайомитись у Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна за адресою: 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4

Автореферат розіслано “23” вересня 2020 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ірина МОРОЗОВА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Реферована дисертація присвячена дослідженню стратегій увічливості чоловіка як екзостереотипної дискурсивної особистості та виявленню тенденцій їх історичного варіювання в дискурсі британських жіночих романів XVIII – XXI століть.

Теорія ввічливості (П. Браун, С. Левінсон), закорінена у понятті соціального іміджу, або обличчя, людини (І. Гоффман), широко вживається у дослідженнях прагматики спілкування (Р. Браун і О. Гілман, Р. Копитько). За класичного підходу дослідження у царині ввічливості концентрувались на рівні висловлення / мовленнєвого акту (І. А. Котова, І. І. Морозова, Дж. Ілен, С. Міллз). Втім, по-перше, з розвитком лінгвістичних теорій на перший план виходять питання, що вимагають більш широкого аналізу стратегій дискурсу для встановлення, зокрема, механізмів концептуалізації ввічливості, які лежать в основі відповідної інтенції мовця, у різних соціально-культурних умовах спілкування (К. Грейнджер, П. Блітвіч і М. Сіфіану). По-друге, погляд на категорію ввічливості, обмежений точкою зору мовця, не дозволяє визначити, чи сприймає слухач певну комунікативну поведінку як увічливу. По-третє, окремо взяті ідеї П. Браун і С. Левінсона не розкривають культурних відмінностей актуалізації ввічливості у мовленнєвій поведінці носіїв різних мов та/або культур, а також переважно залишаються в межах синхронічних студій.

Із становленням когнітивно-дискурсивної парадигми теорія ввічливості розвивається, розширюється її предметна область. З одного боку, об'єкт аналізу ввічливості змінюється від окремих висловлень до стратегій увічливості, взятих у їх контекстах і ситуаціях, а ввічливий смисл розглядається як результат взаємного конструювання мовцем і слухачем. З іншого боку, акцентування культурної основи мовленнєвої поведінки фокусує увагу на культурній специфіці ввічливості у певних ситуаціях спілкування (у запитуванні, вибаченні, при отриманні компліментів та у відповідях на них (П. Блітвіч і М. Сіфіану), а також з точки зору міжкультурної прагматики (М. Хо, Д. Кадар) тощо. Новітня культурна лінгвістика (cultural linguistics) (Ф. Шаріфіан) пояснює, як культурна концептуалізація проявляється у культурних схемах і культурних категоріях, до яких належить і ввічливість. Нарешті, зростає інтерес вчених до діахронічного вивчення ввічливості / неввічливості, її історичних форм і розвитку (І. І. Морозова, О. М. Петренко, І. С. Шевченко, Дж. Калпепер і Д. Кадар, А. Юккер і Дж. Копачик, О. Патерностер і С. Фіцморіс та ін.). Ці дослідження розкривають плинність етичних норм лінгвокультурної спільноти і те, як стратегії ввічливості з часом трансформуються і вбудовуються в культурний контекст і моделі поведінки, мотивовані культурою певного історичного періоду.

Нового ракурсу дослідженням увічливості надає сплеск уваги лінгвістики, соціології, психології та інших гуманітарних наук до проблем

гендеру і гендерної стереотипізації (І. А. Галуцьких, А. П. Мартинюк, А. А. Марчишина, М. О. Яценко, П. Бурд'є, К. Крісті й Л. Маллені, М. Халупнік). Гендерні стереотипи конструюють символічні межі між окремими групами, виконують функції упорядкування картини світу певної лінгвокультурної спільноти; вони носять нормативний характер, фіксують соціальні очікування щодо комунікативної поведінки представників певної гендерної групи; тим самим вони формують і водночас є продуктом системи соціальних відношень у суспільстві (Т. Б. Рябова). Утім ще чекають вирішення проблеми стереотипізації мовленнєвої поведінки ввічливої дискурсивної особистості, її гендерної специфічності, історичних домінант увічливості / неввічливості і засобів їх утілення в дискурсі. З точки зору гендерних стереотипів комунікативну поведінку представників різних статей розглядають як ендо- або екзостереотип, розуміючи під останнім уявлення, які формуються у представників однієї соціальної групи про іншу (О. А. Леонтович).

У 2010х роках новий мультидисциплінарний напрям культурної лінгвістики, яка вивчає інтерфейс мови – культури – концептуалізації, висунуло на перший план аналіз мови і притаманного певній культурній групі культурно закоріненого знання (*cultural cognition*), до якого належать і уявлення про норми ввічливої комунікативної поведінки у різних соціокультурних контекстах (Ф. Шаріфіан). Культурна лінгвістика і когнітивно-дискурсивний наукові підходи ХХІ століття дозволяють по-новому поставити і вирішити питання соціокультурної сутності ввічливості та історичного варіювання її стратегій з урахуванням гендеру комунікантів, їх соціальних відносин, культурної закоріненості уявлень про ввічливість.

Актуальність роботи зумовлена застосуванням панівного в науці когнітивно-дискурсивного підходу у поєднанні з ідеями новітньої культурної лінгвістики та соціопрагматики у її гендерному ракурсі, до аналізу важливого регулятиву повсякденного спілкування – дискурсивної категорії ввічливості. Нагальною необхідністю є визначити стратегії ввічливості для такого гендерного екзостереотипу як дискурсивна особистість – чоловік, поданого в англomовній художній прозі британських письменниць-жінок, і встановити діахронічний інваріант і варіанти його стратегій в англomовному дискурсі ХVІІІ – ХХІ століть, закорінених в історичних змінах соціально-культурних норм і зумовлених розвитком вербальних засобів актуалізації ввічливості.

Зв'язок роботи з науковими темами. Проблематика дисертації відповідає профілю досліджень, що проводяться на факультеті іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна в межах тем «Когнітивно-дискурсивні дослідження мови та перекладу» (номер державної реєстрації 0114U004320) та «Проблеми іноземної філології, перекладознавства і методики у когнітивно-дискурсивній парадигмі» (номер державної реєстрації 0109U007962) та розроблюваної кафедрою англійської філології теми «Лінгвокогнітивні, функціонально-комунікативні та соціолінгвістичні аспекти

дослідження англомовного дискурсу», затверджених Вченою радою факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, протокол № 3 від 27 лютого 2019 р.

Метою роботи є визначення когнітивно-прагматичних характеристик стратегій увічливості дискурсивної особистості – чоловіка та їх історичної динаміки в англомовних жіночих романах XVIII – XXI ст.

Реалізація обраної мети потребує розв’язання таких **завдань**:

- уточнити принципи когнітивно-прагматичного дослідження соціально-культурної категорії ввічливості в діяхронії;
- виокремити потенційний репертуар стратегій увічливості чоловіків у дискурсі жіночих романів XVIII – XXI ст.;
- установити історичний інваріант дискурсивних стратегій увічливості чоловіків в англомовних жіночих романах XVIII – XXI ст.;
- виявити тенденції історичного варіювання дискурсивних стратегій увічливості чоловіків в англомовних жіночих романах XVIII – XXI ст.;
- змодельовати маскулінний екзостереотип увічливої дискурсивної особистості в жіночих романах в його історичній динаміці протягом XVIII – XXI ст.

Об’єктом дослідження є стратегії ввічливості мовців-чоловіків, вербально втілені в англомовному дискурсі британських жінок-романісток XVIII – XXI ст., а **предметом** – когнітивно-прагматичні характеристики та історична динаміка стратегій увічливості дискурсивної особистості – маскуліного екзостереотипу.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що діяхронічний інваріант і варіативні засоби актуалізації ввічливості чоловіком як дискурсивною особистістю закорінені в історично змінних соціально-культурних нормах і зумовлені розвитком мовної і немовної семіотичних систем реалізації ввічливості, відтвореної у художньому дискурсі. Гендерна стереотипізація ввічливого чоловіка очима представниць протилежної статі відображає історично змінне узагальнене уявлення про комунікативну поведінку стереотипного чоловіка у картині світу британців і водночас виступає регулятором поведінки, впроваджуючи стандарти ввічливості в англомовному соціумі.

Матеріалом дослідження слугують дискурсивні фрагменти, що містять 1741 висловлення, які реалізують стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскуліного екзостереотипу в ситуаціях спілкування з жінками і чоловіками, дібрані шляхом суцільної вибірки з англомовних художніх творів (переважно романів) британських жінок-письменниць XVIII, XIX і XX – XXI ст. загальним обсягом 10362 сторінок (465,6 друк. арк).

Дослідження ґрунтується на **методологічних набутках** і базових положеннях окремих лінгвістичних підходів і теорій:

- антропоцентричної, зокрема, когнітивно-дискурсивної, парадигми науки (О. С. Кубрякова, Л. І. Белехова, Є. В. Бондаренко, А. П. Мартинюк);

– когнітивної прагмалінгвістики і дискурсології (Л. Р. Безугла, А. А. Калита та О. В. Клименюк, В. І. Карасик, О. С. Іссерс, О. І. Морозова, Н. В. Петлюченко, Г. І. Приходько, І. І. Сєрякова, Л. В. Солощук, Л. І. Тараненко, І. Є. Фролова, Е. Фулен, І. С. Шевченко, Дж. Холмс, Г. Зенфт, Х. Спенсер-Оуті, Р. Ваттс);

– теорії (не)ввічливості (Т. В. Ларіна, О. Ю. Малая; І. І. Морозова, О. М. Петренко, Й. А. Стернін, П. Браун і С. Левінсон, Дж. Калпепер, Д. Бусфілд, Е. Вічман, Дж. Ліч, Дж. Холмс і М. Стабб, М. Хо, Р. Лакофф, М. Лохер та Р. Ваттс, М. Теркурафі, А. В. Ярхо).

Відмінністю роботи є аналіз увічливої комунікативної поведінки дискурсивної особистості чоловіків у когнітивно-прагматичному вимірі із залученням доробку:

– історичної прагмалінгвістики (Т. М. Буренко, Ю. В. Матюхіна, І. С. Шевченко, Р. Браун і О. Гіллман, А. Юккер, Р. Копитько, Е. Трауготт);

– лінгвістичної гендерології і теорії гендерних стереотипів (А. А. Марчишина, Т. Б. Рябова, М. Халупнік, К. Крісті та Л. Маллені, Н. Еллемерс, Дж. Холмс);

– культурної лінгвістики, зокрема теорії культурної категоризації, і міжкультурної прагматики (Р. Глушко, І. Кечкеш, Ф. Шаріфіан).

Синтез цих теорій уможливорює витлумачення дискурсивних стратегій увічливості як способу актуалізації відповідної інтенції, закоріненої в категоризації ввічливості, яка зазнає історичного варіювання відповідно до етичних норм спілкування британської етнокультури певної доби.

Методами дослідження є *метод суцільної вибірки* (для формування дослідницького корпусу); *елементи методу когнітивно-прагматичного опису* (для встановлення змісту знань лінгвокультурної спільноти про норми ввічливої комунікативної поведінки і виділення комунікативної категорії ввічливості), *контекстуально-інтенціональний аналіз ситуацій дискурсу* (для виокремлення стратегій увічливості), *соціопрагматична параметризація ситуацій дискурсу* (для встановлення параметрів відносної дистанції, влади, ступеню імпозиції), *діахронічне зіставлення* (для виявлення векторів варіювання стратегій в різні історичні періоди), *моделювання комунікативної поведінки гендерного стереотипу* (для з'ясування історичних варіантів увічливого екзостереотипу-чоловіка), *елементи методу статистичного аналізу* (Б. М. Головін) та *кількісних підрахунків* (В. Є. Гмурман).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу вперше потрактовано у когнітивно-прагматичному вимірі як дискурсивну сутність, що змінюється у діахронії. Зокрема, *вперше* ввічливість схарактеризовано як культурно закорінену неонтологічну регулятивну комунікативну категорію, реалізовану у стратегіях зближення й дистанціювання, що є соціально й культурно зумовленими та історично змінними; встановлено історичний інваріант

стратегій увічливості англомовних чоловіків і окреслено діахронічні вектори їх варіювання; виявлено специфіку ситуативного варіювання стратегій увічливості мовців-чоловіків за гендерною роллю адресата; розроблено і втілено методику дослідження ввічливості з урахуванням набутків культурної лінгвістики, соціопрагматики і теорії гендерної стереотипізації.

Новизна дослідження може бути узагальнена у таких **положеннях, що виносяться на захист:**

1. Увічливість – культурно закорінена неонтологічна регулятивна комунікативна категорія, сукупність знань культурних норм комунікативної поведінки у суспільстві і результат їх ситуативного конструювання, яка забезпечує гармонійне безконфліктне спілкування залежно від історичної, етнокультурної та гендерної специфіки і реалізується у стратегіях зближення й дистанціювання набором вербальних і невербальних засобів, які є соціально й культурно зумовленими та історично змінними.

2. Дискурсивні стратегії ввічливості, що вирізняються за соціокультурними (відносна дистанція і влада) та лінгвопрагматичними (ступінь імпозиції) характеристиками, є різними для комунікантів різних статей, а механізми реалізації цих стратегій закорінені в ментальній категоризації досвіду ввічливої комунікативної поведінки лінгвокультурної спільноти певного історичного періоду.

3. Дискурсивна особистість увічливого чоловіка в британських жіночих романах є екзостереотипом; у спілкуванні з адресатами обох статей у вікторіанський період його характеризує незначна перевага стратегій дистанціювання, а у XVIII і XX – XXI ст. – стабільне домінування ввічливості зближення, яка історично розвивається за різко висхідним вектором.

4. Протягом XVIII – XXI ст. історично сталою стратегією ввічливості у ситуаціях спілкування з адресатами обох статей є стратегія дистанціювання «Запитуй, ухиляйся». Історичного варіювання зазнають стратегії ввічливості дистанціювання – «Виявляй повагу», «Вживай переважно номінативні форми» та ввічливості зближення «Звертай увагу на слухача», «Перебільшуй схвалення слухача», «Використовуй маркери приналежності до групи», «Залучай у діяльність і мовця, і слухача», які супроводжуються коливаннями за гендерною роллю адресата.

5. Історичне варіювання маскулінного екзостереотипу британської ввічливої дискурсивної особистості у XVIII – XXI ст. залежно від гендерної ролі адресата виявляє діахронічні варіанти для кожного з періодів:

- у спілкуванні з жінками історичні варіанти маскулінного екзостереотипу ввічливої комунікативної поведінки трансформуються від домінування ввічливості зближення (переважно стратегія «Використовуй маркери приналежності до групи») у XVIII ст., ввічливості віддалення (стратегія «Запитуй, ухиляйся») у XIX ст. до суттєвої переваги ввічливості

зближення (стратегія «Використовуй маркери приналежності до групи») у XX – XXI ст.;

- у спілкуванні з чоловіками маскулінний екзостереотип увічливості варіює від стратегій зближення («Використовуй маркери приналежності до групи») у XVIII ст. до дистанціювання (стратегії «Виявляй повагу», «Запитуй, ухиляйся», «Вживай переважно номінативні форми») у XIX ст. й до різкого зростання ввічливості зближення (стратегії «Використовуй маркери приналежності до групи» та «Залучай у діяльність і мовця, і слухача») у XX – XXI ст.

Теоретичне значення роботи визначається її внеском у дискурсологію (схарактеризовано дискурсивні стратегії ввічливості, зумовлені гендерною специфікою мовця і слухача), лінгвопрагматику (виявлено діяхронічно сталі стратегії ввічливості у дискурсі чоловіків та тенденції їх історичного варіювання), лінгвоперсонологію (поглиблено розуміння екзостереотипу дискурсивної особистості), культурну лінгвістику (розкрито ментальне підґрунтя культурної концептуалізації ввічливості).

Практична цінність результатів та висновків полягає у можливості їх використання в курсах лексикології англійської мови (розділ «Лексична семантика»), теоретичної граматики (розділ «Прагматика англійського речення»), історії мови (розділ «Лексичний склад новоанглійської мови»), загального мовознавства (розділ «Мова і мислення», «Мова і гендер»), у спеціальних курсах з теорії мовної комунікації, дискурсології, гендерної лінгвістики та лінгвопрагматики, у подальших наукових розвідках аспірантів і магістрантів.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні положення та практичні результати дослідження обговорювались на засіданнях кафедри англійської філології ХНУ імені В.Н. Каразіна і представлені на 13 наукових і науково-практичних конференціях: XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII і XVIII наукових конференціях з міжнародною участю «Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація» (Харків, 2013 р., 2014 р., 2015 р., 2016 р., 2017 р., 2018 р., 2019 р.); VI Міжнародному науковому форумі «Сучасна англістика: до 85-річчя кафедри англійської філології» (Харків, 2015 р.); X Міжнародній науково-практичній конференції «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Острог, 2016 р.); VII Міжнародному науковому форумі «Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал» (Харків, 2016 р.); X Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми германської філології та перекладу» (Чернівці, 2017 р.); VIII Міжнародному науковому форумі «Сучасна германістика: наукові дискусії» (Харків, 2018 р.); VII Всеукраїнській науковій конференції «Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів» (Харків, 2020 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення та висновки дисертації викладено у 16 публікаціях автора (загальний обсяг 3,4 авт. арк.). Основні

положення дослідження відбито у 5 одноосібних статтях автора (з них 4 статті надруковано у фахових наукових виданнях України, 1 – за кордоном), а також у 11 тезах доповідей на наукових конференціях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного, загальних висновків, списку використаних наукових джерел (233 позиції, з них 105 позицій – іноземними мовами), довідкових джерел (5 позицій) та списку джерел ілюстративного матеріалу (26 позицій) і 2 додатків. Робота містить 5 таблиць і 3 рисунки. Загальний обсяг роботи становить 200 сторінок (8,9 авт. арк.), обсяг основного тексту – 155 сторінок (7,1 авт. арк.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано вибір і актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, матеріал, методологію й методи дослідження, його наукову новизну, теоретичне та практичне значення, висвітлено апробацію результатів і представлено структуру дисертації.

У **першому розділі «Принципи діяхронічного дослідження стратегій увічливості дискурсивної особистості»** критично узагальнено теоретичні засади аналізу, а саме: подано розуміння мовця як дискурсивної особистості; уточнено тлумачення категорії ввічливості як соціокультурного регулятиву дискурсу; виопрацьовано параметри аналізу ввічливої дискурсивної особистості і психологічні, соціокультурні й гендерні засади її стереотипізації; описано вербальні, невербальні і надвербальні засоби конструювання (екзо)стереотипу ввічливої дискурсивної особистості; схарактеризовано матеріал і методи, запропоновано алгоритм дослідження діяхронічного варіювання стратегій увічливості.

Увічливість – культурно закорінена регулятивна комунікативна категорія неонтологічної природи, сукупність знань культурних норм комунікативної поведінки у суспільстві і результат їх оцінювання; вона забезпечує гармонійне безконфліктне спілкування відповідно до історичної, етнокультурної та гендерної специфіки дискурсу і реалізується у стратегіях зближення й дистанціювання історично змінним набором вербальних і невербальних засобів.

Категорія ввічливості втілюється дискурсивними стратегіями, які реалізують комунікативну інтенцію мовця, сформовану на базі знання про стереотипні моделі комунікативної поведінки, що відповідають культурним цінностям. Увічливість актуалізують локальні дискурсивні стратегії у ситуаціях, зумовлених, як правило, глобальними стратегіями кооперативного спілкування. Номенклатура стратегій увічливості, створена на базі теорії соціального обличчя, охоплює стратегії ввічливості зближення та дистанціювання і містить розроблені П. Браун і С. Левінсоном 15 стратегій увічливості зближення, 10 стратегій дистанціювання.

Суб'єктом увічливої поведінки є дискурсивна особистість (Н. В. Петлюченко, Л. В. Солошук), що характеризується за критеріями гендеру, соціальних і ситуативних ролей, які зумовлюють параметри комунікативної дистанції, відносної влади та ступеню імпозиції певного висловлення як потенційного ушкодження обличчя слухача, притаманної соціуму системи цінностей, що зумовлює інтенції мовців, ступінь увічливості та засоби реалізації ввічливості у дискурсі – вербальні і невербальні.

Дискурсивну особистість увічливого чоловіка витраковуємо як екзостереотип – відображені у художній прозі уявлення британських письменниць-жінок про стереотипну комунікативну поведінку представників іншої статі. Ці уявлення базуються на гендерній ідентичності – самовизначенні індивіда щодо соціальних, культурних, психологічних та інших аспектів стереотипних комунікативних ролей, нав'язаних лінгвокультурною спільнотою.

Алгоритм аналізу діахронічного варіювання стратегій увічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу складається з послідовних етапів: (1) збір матеріалу та критичне узагальнення теоретичних засад дослідження; (2) встановлення репертуару стратегій увічливості у дискурсі чоловіків XVIII – XXI ст.; (3) проведення кількісних підрахунків і виявлення історичного інваріанту; (4) виявлення історично змінних стратегій увічливості чоловіків у ситуаціях спілкування з чоловіками і жінками; (5) моделювання різновекторних тенденцій варіювання стратегій увічливості дискурсивної особистості чоловіка як екзостереотипу в дискурсі жіночих романів XVIII – XXI ст.

Другий розділ «Стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу в дискурсі XVIII – XXI ст.: історичний інваріант» присвячено встановленню репертуару стратегій увічливості в дискурсі чоловіків XVIII – XXI ст. та виокремленню історично сталої стратегії ввічливості і засобів її реалізації у спілкуванні чоловіків з чоловіками та чоловіків з жінками.

Отримані методом суцільної вибірки зразки дискурсу стереотипного представника британської лінгвокультурної спільноти, як його зображено у художніх творах жінок-письменниць, містять усі стратегії ввічливості за номенклатурою П. Браун і С. Левінсона, проте не всі вони демонструють високу частотність уживання. **Інвентар найбільш часто вживаних стратегій увічливості** (чия частота переважає 5% вибірки як мінімум в одному з трьох періодів – XVIII, XIX чи XX – XXI ст.), що функціонують у ситуаціях спілкування чоловіків з адресатами різних статей, складають:

- вісім стратегій зближення:

P4 – Використовуй маркери приналежності до групи (22,97% – 8,59% – 15,34% вибірки XVIII, XIX і XX – XXI ст. відповідно) – найбільш уживана;

P1 – Звертай увагу на слухача (його інтереси, бажання, потреби та речі);

P2 – Перебільшуй (інтерес, схвалення, співчуття до слухача);

- P7** – Припускай наявність / заявляй про спільні інтереси;
- P10** – Пропонуй, обіцяй;
- P11** – Висловлюйся оптимістично щодо досягнення бажаного;
- P12** – Залучай у діяльність і мовця, і слухача;
- P13** – Пояснюй свої мотиви або запитуй про мотиви слухача;

- п'ять стратегій дистанціювання:

N2 – Запитуй, ухиляйся (17,57% – 27,32% – 13,74%) – найбільш уживана;

N1 – Висловлюйся конвенційно непрямо;

N3 – Висловлюй песимізм / сумнів щодо доречності / можливості здійснення своїх намірів;

N5 – Виявляй повагу;

N9 – Уживай переважно номінативні форми.

За чинником гендера адресата історично змінними стратегіями, що мають суттєві коливання величин, постають P1, P2, P4, P12 та N5, N9 у спілкуванні адресата – чоловіка з чоловіками, у той час, як у комунікації чоловіка з жінками історично змінними виявляються стратегії P4, P10.

Стратегії ввічливості також варіюють як у соціально симетричних, так і асиметричних ситуаціях спілкування чоловіків з адресатами обох статей.

У цілому, за історичним і ситуативним параметрами (за гендерною ознакою адресата) сталою стратегією ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу, вживаною як до жінок, так і до чоловіків у XVIII, XIX та XX – XXI ст. виявляється одна стратегія дистанціювання – **N2 «Запитуй, ухиляйся»** з провідною тактикою хеджинга.

Уживання маркерів стратегії N2 у спілкуванні чоловіків з чоловіками демонструє такі зміни у плані діакронії: у XVIII ст. домінуючим є прислівник *then*, у XIX ст. – перформативи *I think / I believe* та ін., у XX – XXI ст. – перформативи *I think / I guess*, модальні дієслова, частки; у спілкуванні з жінками у XVIII і XIX ст. домінуючим є прислівник *then*, перформативи *I think / I believe / I suppose / I presume*, модальні дієслова, частки, лексеми *certainly, indeed, perhaps, unlikely, likely* тощо, клішовані фрази ввічливості, сегментовані і риторичні питання, у XX – XXI ст. – перформативи *I think / I suppose / I assume* та хезитативний маркер *you know*.

Невербальні засоби комунікації, що супроводжують стратегію N2, виявляються найбільш продуктивними при конструюванні гендерного екзостереотипу у XVIII ст.: наприклад, голосові характеристики чоловіка-мовця (емоційність, гучність) в романах жінок-письменниць слугують підсиленню ефекту дистанціювання:

*“Yes, he anticipated too well that reception,” said Vivaldi, losing his prudence in passionate exclamation; “and he is himself, perhaps, the rival, whom he has taught me to suspect. ...” (Radcliffe, *The Italian*, p. 14)*

У XIX ст. цей параметр є амбівалентним: чоловік може висловлюватись як надзвичайно спокійно, так і підвищувати голос:

The Churchills are very likely in fault," said Mr. Knightley, coolly; "but I dare say he might come if he would." (Austen, Emma, p. 129)

У XX – XXI ст. невербальним компонентом, що використовується разом із стратегію N2, є проксемічний – наближення до адресата:

*"He could, I guess, have organized someone else to send it," said Mark, turning to the detective, "but it seems somewhat unlikely, foolhardy even, given ..."
(Fielding, Bridget Jones's Diary, p. 128)*

Отже, обрання релевантних засобів дистанціювання мовцем – чоловіком залежить від домінуючих правил моралі й етикету, прийнятих в британському суспільстві певного періоду; від позицій адресанта і адресата висловлення, зумовлених параметрами відносної дистанції і влади; від інтенції мовця у конкретній ситуації спілкування, що регулюється стереотипними уявленнями про необхідність і достатність ступеню ввічливості, закоріненими у знанні очікуваних патернів увічливої поведінки та комунікативній компетенції мовця.

У третьому розділі «Стратегії ввічливості дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу в дискурсі XVIII – XXI століть: історичне варіювання» деталізовано засоби реалізації стратегій зближення і дистанціювання і встановлено вектори їх розвитку у дискурсі чоловіків XVIII – XXI ст., а також змодельовано історичний екзостереотип увічливої дискурсивної особистості – чоловіка, представленого в жіночих романах.

Діахронічне варіювання ввічливості як категорії культури зазнає впливу мовних та позамовних чинників; провідними серед останніх є трансформація норм етики у ході економічного, політичного, соціального розвитку британського суспільства. Саме вони є чинниками впливу на конфігурацію стратегій зближення / віддалення в дискурсі екзостереотипного чоловіка. У XVIII ст. дещо переважають стратегії зближення комунікантів, у той час як у XIX ст. – стратегії дистанціювання (різниця у частотності не перевищує 10%), але у XX – XXI ст. пріоритетними знов стають стратегії зближення, причому розбіжність різко збільшується (в чотири рази) і становить майже 40%. До загальних тенденцій діахронічного варіювання засобів реалізації стратегій увічливості в дискурсі чоловіків XVIII – XXI ст., що виявляються незалежно від гендерної ролі слухача, належать дві стратегії дистанціювання – N5, N9 та чотири стратегії зближення – P4, P12, P1, P2.

Історичне варіювання стратегії шанобливого ставлення N5, яка часто вживається протягом усього аналізованого періоду, залежить від конфігурації ролей комунікантів за ситуативними параметрами дистанції, влади, ступеню імпозиції. У дискурсивних ситуаціях з низьким значенням влади, мовець, як правило, «принижує» свій статус і представляє співрозмовника як «сильного» члена комунікативної пари; у ситуаціях з високим значенням відносної влади мовця чоловік є підкреслено ввічливим, він начебто надає співрозмовникам свободу виконати або відмовитися від виконання певної дії.

Маркерами N5 виступають емоційно забарвлені синоніми дієслова *to ask* та гонорифічні звертання. Наприклад, містер Дарсі, який змальований в романі як зразок увічливості, куртуазно веде світську бесіду про бали й танці та з пошаною звертається до співрозмовника, з яким має рівний соціальний статус:

"You saw me dance at Meryton, I believe, sir." (Austen, *Pride and Prejudice*, p. 16)

Стратегії номіналізації N9, подані формами активного стану герундію з прийменником, уживаються стереотипним чоловіком у жіночих романах XVIII ст. для пом'якшення відданих прислузі наказів та зменшення загрози обличчю співрозмовника при висловленні незгоди із вищим або рівним за статусом співбесідником. Наприклад, дворянин мінімізує ступінь втручання в особистий простір свого слуги:

"Peace, good Signor Buffo!" said Vivaldi; "a truce with this nonsense, and assist in searching for some means of escape." (Radcliffe., *The Italian*, p. 47).

З XIX ст. й дотепер стратегія N9 також модифікує незгоду із рівним за статусом слухачем, як у розмові двох друзів – містера Дарсі й містера Бінглі:

"Your list of the common extent of accomplishments," said Darcy, "has too much truth. ... But I cannot boast of knowing more than half-a-dozen, in the whole range of my acquaintance, that are really accomplished." (Austen, *Pride and Prejudice*, p. 24)

Варіювання стратегії зближення P4 – уживання маркерів приналежності комунікантів до спільної групи – зумовлено як історичним періодом, так і гендерною приналежністю слухача. У спілкуванні чоловіка з чоловіком типовими формами звертань виявились: звертання на ім'я; за прізвищем; з використанням назви професії, форми спорідненості, гонорифічні та коллоkvіальні форми. У спілкуванні чоловіка з жінкою типовими формами звертань виявились: звертання на ім'я; коллоkvіальні форми та їх поєднання. Наприклад, відповідно:

"I will go on," said he, "and terminate, at any hazard, this state of intolerable anxiety. Paulo, pause a moment, and consider well whether you can depend on your courage, for it may be severely tried." (Radcliffe A., *The Italian*, p. 45)

"Emily, O my Emily!" cried he in a tone faltering with impatience... (Reeve, *The Old English Baron*, p. 105)

Історичних змін ця стратегія зазнає у спілкуванні чоловіка з жінками; в наш час її частотність майже на чверть зменшується, а у спілкуванні чоловіків між собою майже подвоюється.

Варіювання стратегії зближення P12, яка залучає співрозмовника в спільну діяльність, найбільш помітне за гендерним параметром слухача. Це закорінене у соціально-культурному змісті стратегії: в силу обмежених соціальних можливостей жінки XVIII ст. ця стратегія не вживалась, у вікторіанський період її частотність не перевищувала 5% і тільки у наш час P12 входить до часто вживаних стратегій, але все ж не досягає величини

значущої частки варіювання (0 – 4,47% – 9,74% у XVIII, XIX та XX – XXI ст. відповідно). В історичному плані стратегія P12 виявляє математично суттєві коливання частот у спілкуванні чоловіка з адресатом-чоловіком: вона є значущою у XVIII ст., у XIX ст. навіть не досягає порога високої частотності (5%), і знов стає широко вживаною у наш час (17,92% – 3,23% – 21,57%). Маркерами стратегії P12 є особові і присвійні займенники першої особи множини. Наприклад, відповідно:

If they will not accommodate us with a night's lodging," said he, "they may certainly inform us how far we are from Montigny, and direct us towards it." (Radcliffe, *The Mysteries of Udolpho*, p. 31)

"Come on, Dad, I really think we should go." (Fielding, *Bridget Jones's Diary*, p. 102)

Історичне варіювання стратегії P1 полягає у виборі певної тактики залежно від ситуативної конфігурації ролей мовця і слухача. Стратегія P1 у мовленні дискурсивної особистості чоловіка реалізується прямим компліментом або висловленням адресатові з нижчим соціальним статусом свого розуміння, а слухачеві з вищим статусом – непрямого компліменту. Так, Джордж Найтлі висловлює захоплення візитом до маєтку свого сусіда:

"Not at all, sir. It is a beautiful moonlight night; and so mild that I must draw back from your great fire." (Austen, *Emma*, p. 94)

Варіювання стратегії зближення P2 – перебільшення інтересу, схвалення, симпатії до слухача – реалізується за допомогою інтенсифікаторів – прислівників міри та ступеня; емоційно забарвлених прикметників і прислівників; прикметників вищого і найвищого ступенів порівняння та компліментів або окличних речень. Екзостереотипний чоловік у спілкуванні із нижчими за статусом віддає перевагу емоційно забарвленим маркерам P2, а з вищими за статусом – тактикам перебільшеного схвалення і компліменту. У ситуаціях, де співбесідники мають симетричний соціальний статус, чоловік удається переважно до лексичних засобів вираження P2 – прислівників міри та ступеня:

"I perfectly agree with you, sir," – was then his remark. "You did behave very shamefully. You never wrote a truer line." (Austen, *Emma*, p. 400)

Історичне варіювання стратегії зближення P10 «Пропонуй, обіцяй» є найбільш розгалуженим за номенклатурою засобів у спілкуванні рівних за соціальним статусом співрозмовників. Дискурсивна особистість – чоловік вживає дієслово *to promise* як маркер мовленнєвого акту промісиву, ввічливі фрази-кліше, допоміжні модальні дієслова *shall*, *will* та *can*:

"Big, eh? I see. Well, never mind that for now. Can I read something to you?" he said... (Fielding, *Bridget Jones's Diary*, p. 148).

Для реалізації стратегії P10 у ситуаціях коли чоловік має статус, вищий за співрозмовника, він удається до модальних дієслів *shall* та *will*, коли його соціальний статус є підлеглим – лише до модального дієслова *will*.

Виявлені історичні варіанти дискурсивної особистості – маскулінного екзостереотипу в жіночих романах XVIII – XXI ст. вирізняються за періодами та гендерною роллю адресата. Наші дані щодо напрямків історичних змін у ситуаціях кросгендерної комунікації представлено на рис. 1:

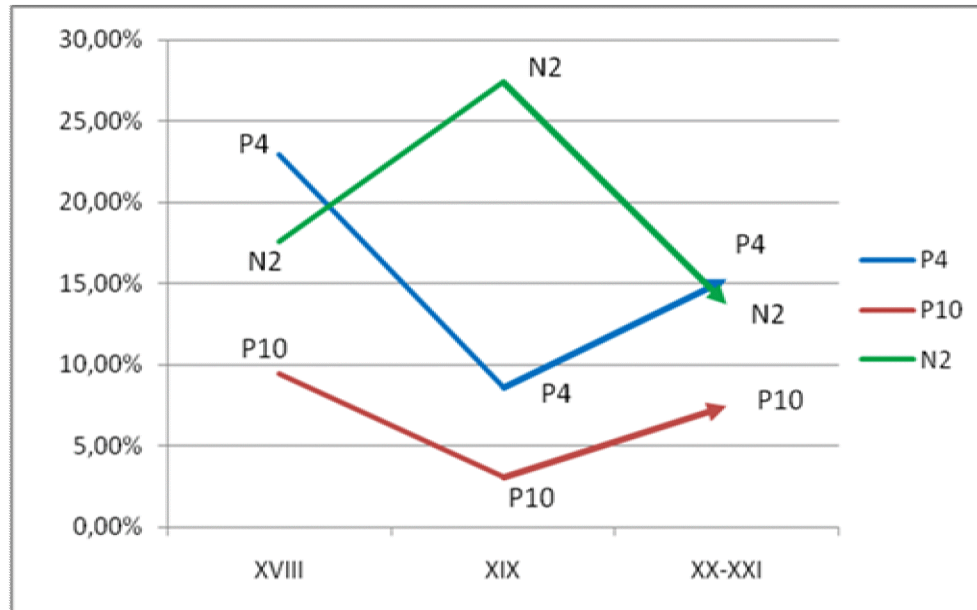

Рис. 1. Вектори діахронічного варіювання часто вживаних англомовних стратегій увічливості чоловіків у спілкуванні з жінками у XVIII – XXI ст.

У спілкуванні з жінкою, як свідчить рис. 1, історичними варіантами є:

- у XVIII ст. увічливий чоловік переважно прагне зближення та найчастіше користується шанобливими і пестливими апелятивами, а із бажання догодити для досягнення солідарності дає обіцянки або виявляє люб'язність і галантність, пропонуючи свої послуги (відповідно, стратегії P4 – 22,97%, P10 – 9,46%). У своєму прагненні дистанціюватися він бажає зберегти особисті межі адресата (N2 – 17,57%);

- у XIX ст. чоловіка зображено як такого, що прагне віддалення (N2 – 27,32%), воліє не втручатися та не допускає порушення своїх особистих меж іншими комунікантами, веде себе стримано;

- у XX – XXI ст. маскулінный екзостереотип дискурсивної особистості представлено як такий, що демонструє свою чемність та намагається бути привітним, шанобливо звертаючись до адресата (P4 – 15,34%), але одночасно дотримується дистанції (N2 – 13,74%).

Наші дані щодо напрямків історичних змін у ситуаціях моногендерного спілкування (рис. 2) суттєво відрізняються від кросгендерних:

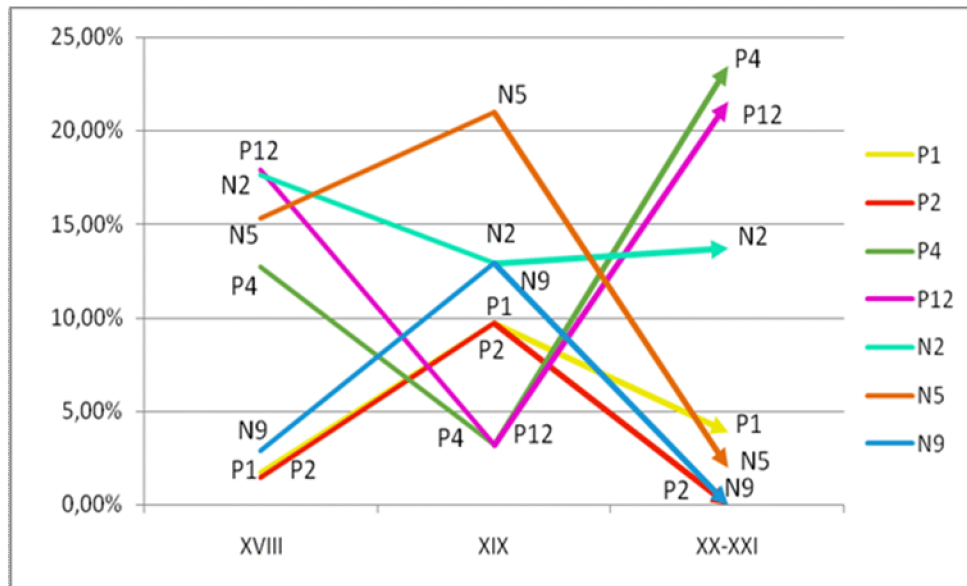

Рис. 2. Вектори діахронічного варіювання часто вживаних англомовних стратегій увічливості чоловіків у спілкуванні з чоловіками у XVIII – XXI ст.

У спілкуванні з чоловіком, як свідчить рис 2, дискурсивна особистість – маскулінний екзостереотип: у XVIII ст. рівною мірою прагне комунікативного зближення й дистанціювання. У першому випадку він залучає адресата до спільних дій, демонструючи спільні інтереси (P12 – 17,92%) або звертається до адресата на ім'я (P4 – 12,72%); а в останньому реалізує хеджування (N2 – 17,63%), вживає гонорифічні звертання (N5 – 15,32%), які експлікують шанобливе ставлення до співрозмовника і водночас самоприниження як демонстрацію поваги;

- у XIX ст. чоловік переважно досягає ввічливості через дистанціювання: вживає гонорифічні ввічливі форми звертання (N5 – 20,97%), використовує хеджування (N2 – 12,9%) і номінативні форми (N9 – 12,9%) для акцентування серйозності розмови навіть із знайомими чи друзями (чоловіками). Для зближення він підкреслює чесноти слухача, повагу до його думки (P1 – 9,68%) або робить компліменти і перебільшує свій інтерес до адресата (P2 – 9,68%);

- у XX – XXI ст. домінують стратегії зближення: щоб не зашкодити соціальному обличчю слухача, чоловік звертається до нього на ім'я (P4 – 23,53%), демонструючи люб'язність і гарні манери, залучає адресата до співпраці, вказуючи на спільні проблеми й заняття (P12 – 21,57%), і водночас дистанціюється, надаючи йому свободу дій (N2 – 13,73%).

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження виявлено стратегії ввічливості чоловіка як екзостереотипної дискурсивної особистості та встановлено тенденцій їх історичного варіювання в дискурсі британських жіночих романів

XVIII – XXI ст. Базуючись на теоретичних засадах когнітивно-дискурсивної парадигми науки ввічливість визначено як культурно закорінену регулятивну комунікативну категорію неонтологічної природи, сукупність знань культурних норм комунікативної поведінки і результат їх оцінювання, що забезпечує гармонійне і безконфліктне спілкування відповідно до історичної, гендерної та етнокультурної специфіки дискурсу і реалізується у стратегіях зближення й дистанціювання історично змінним набором вербальних і невербальних засобів.

Комунікативну поведінку екзостереотипної дискурсивної особистості – ввічливого чоловіка схарактеризовано за критеріями соціальної, у т.ч. гендерної, приналежності і ситуативних ролей, які визначають параметри комунікативної дистанції, відносної влади та ступеню імпозиції певного висловлення як потенційного ушкодження обличчя слухача. З урахуванням системи цінностей британського соціуму і етичних норм ці критерії зумовлюють формування інтенцій мовців і обрання ступеню ввічливості, які дискурсивна особистість – маскулінний екзостереотип реалізує стратегіями ввічливості.

Встановлено загальні тенденції розвитку засобів реалізації стратегій увічливості у дискурсі чоловіків XVIII – XXI ст., що не залежать від гендерної ролі слухача: це історичне варіювання двох стратегій дистанціювання N5, N9 та чотирьох стратегій зближення P4, P12, P1, P2. За параметром гендера слухача історично змінними у спілкуванні адресата-чоловіка з чоловіками виявились стратегії зближення P1, P2, P4, P12 та дистанціювання N5, N9 у той час, як у комунікації з жінками змінними є стратегії зближення P4, P10 і дистанціювання N2. Обрання релевантних засобів увічливості залежить від домінуючих правил моралі й етикету певного періоду; від конфігурації ролей комунікантів та від комунікативної інтенції мовця у конкретній ситуації спілкування. Ця інтенція регулюється стереотипними уявленнями про необхідність і достатність ступеню ввічливості, закоріненими у знанні когнітивних моделей увічливої поведінки та у комунікативній компетенції мовця.

Історичні варіанти маскулінного екзостереотипу ввічливої дискурсивної особистості в жіночих романах XVIII – XXI ст., зумовлені гендерною роллю адресата, мають наступну конфігурацію:

У спілкуванні з жінкою: у XVIII ст. ввічливий чоловік переважно прагне зближення і найбільш часто користується шанобливими і пестливими апелятивами або дає жінці обіцянки або виявляє люб'язність та галантність, пропонуючи свої послуги (стратегії P10, P4), а прагнучи дистанціюватися, чоловік вдається до збереження особистих меж адресата (N2);

- у XIX ст. чоловіка зображено як такого, що прагне віддалення (N2), воліє не втручатися та не допускає порушення своїх особистих меж іншими комунікантами, веде себе стримано;

- у XX – XXI ст. увічливий чоловік демонструє свою чемність та намагається бути привітним, шанобливо звертаючись до адресата (P4), і у той же час підтримує дистанцію (N2).

У спілкуванні з чоловіком: у XVIII ст. увічлива дискурсивна особистість-чоловік переважно прагне комунікативного зближення, при цьому він залучає адресата до спільних дій, демонструючи спільні інтереси (P12), або звертається до адресата на ім'я (P4); для дистанціювання він реалізує хеджування (N2) або вживає гонорифічні звертання (N5), які експлікують шанобливе ставлення до співрозмовника і водночас самоприниження як демонстрацію поваги;

- у XIX ст. маскулінний екзостереотип досягає ввічливості переважно через дистанціювання: вживає гонорифічні ввічливі форми звертання (N5), вдається до хеджування (N2), використовує номінативні форми (N9) для акцентування серйозності розмови, у т.ч. із знайомими чи друзями; для зближення він підкреслює чесноти слухача, повагу до його думки (P1) або робить компліменти і перебільшує свій інтерес (P2) до адресата;

- у XX – XXI ст. з метою не завдати шкоди соціальному обличчю слухача ввічливий чоловік звертається до нього на ім'я (P4), демонструючи люб'язність, гарні манери та розуміння соціального статусу адресата, залучає співрозмовника до співпраці, вказуючи на спільні проблеми й заняття (P12), і водночас надає адресату свободу дій (N2).

Отримані результати і запропонована методика аналізу є перспективними для подальшого вивчення стратегій увічливості та інших комунікативних категорій, розширення когнітивно-прагматичних лінгвістичних студій у плані діячості, поглиблення розвідок гендерної стереотипізації комунікативної поведінки на матеріалі англійської та інших мов і культур.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

Наукові праці, в яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. **Гужва О. О.** Ідеальна мовна особистість чоловіка (на матеріалі романів Дж. Остін). *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка]*. Сер.: Філологічні науки (мовознавство). 2015. Вип. 138. С. 173–176.

2. **Гужва О. О.** Комунікативні стратегії в дискурсі мовної особистості «ідеальний чоловік». *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]*. Сер. «Філологія». 2016. Вип. 61. С. 242–244.

3. **Гужва О.О.** Британський жіночий роман як царина дослідження особистості ідеального чоловіка. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики*. 2017. Вип. 1(14). С. 129–132.

4. **Гужва О.О.** Мовленнєва поведінка ідеалізованого чоловіка в романах британських письменниць: основні зміни у діячості. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер.: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов. 2017. Вип. 86. С. 41–47.

Наукова праця в зарубіжному спеціалізованому виданні:

5. **Guzhva O.O.** Superverbal component in the study of the ideal British man's personality of the 19th-21st centuries. *The European Journal of Humanities and Social Sciences*. 2019. № 3. P.52–55.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. **Гужва О. О.** Ввічливість як концепт та категорія культури спілкування // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XII міжнар. наук. конф., Харків, 1 лютого 2013 р. Харків, 2013. С. 70–71.

7. **Гужва О. О.** Дослідження мовної особистості в літературних творах // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XIII наук. конф. з міжнар. участю, Харків, 7 лютого 2014 р. Харків, 2014. С. 79–81.

8. **Гужва О. О.** Стереотипні уявлення про мовну особистість // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XIV міжнар. наук. конф., Харків, 27 березня 2015 р. Харків, 2015. С. 43–44.

9. **Гужва О. О.** Тактики та ходи в дискурсі мовної особистості «ідеальний чоловік» // Сучасна англістика: до 85-річчя кафедри англійської філології: матеріали VI міжнар. наук. форуму, Харків 23 вересня 2015 р. Харків, 2015. С. 26–28.

10. **Гужва О. О.** Позитивна ввічливість в мовленні «ідеального чоловіка» // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XV наук. конф. з міжнар. участю, Харків, 5 лютого 2016 р. Харків, 2016. С. 31–32.

11. **Гужва О. О.** Художній дискурс як комунікативний простір для ідеалізованої особистості // Сучасна іноземна філологія: дослідницький потенціал: матеріали VII міжнар. наук. форуму, Харків, 23 листопада 2016 р. Харків, 2016. С. 51–53.

12. **Гужва О. О.** Підходи до вивчення художнього дискурсу // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVI наук. конф. з міжнар. участю, Харків, 3 лютого 2017 р. Харків, 2017. С. 23–24.

13. **Гужва О. О.** Жіночий роман як жанр масової літератури // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVII наук. конф. з міжнар. участю, Харків, 2 лютого 2018 р. Харків, 2018. С. 35–36.

14. **Гужва О. О.** Надвербальна складова комунікативної поведінки особистості // Сучасна германістика: наукові дискусії: матеріали VIII міжнар. наук. форуму, Харків, 23 жовтня 2018 р. Харків, 2018. С. 33–35.

15. **Гужва О. О.** Головний герой жіночого роману // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація: матеріали XVIII наук. конф. з міжнар. участю, Харків, 1 лютого 2019 р. Харків, 2019. С. 34–36.

16. **Гужва О. О.** Історичне варіювання стратегій компліменту у просторі британських жіночих романів // Когнітивно-прагматичні дослідження професійних дискурсів: матеріали VII всеукр. наук. конф., Харків, 21 березня 2020 р. Харків, 2020. С. 27–30.

АНОТАЦІЯ

Гужва О. О. Історичне варіювання дискурсивних стратегій увічливості чоловіків в англomовних жіночих романах XVIII – XXI ст. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.04 – германські мови. – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України. – Харків, 2020.

У роботі досліджено стратегії ввічливості чоловіка як маскулінного екзостереотипу в дискурсі британських жіночих романів та виявлено тенденції їх історичного варіювання у XVIII–XXI ст. Увічливість визначено як культурно закорінену регулятивну комунікативну категорію неонтологічної природи, сукупність знань про норми комунікативної поведінки і результат їх оцінювання, що забезпечує гармонійне і безконфліктне спілкування відповідно до історичної, гендерної та етнокультурної специфіки дискурсу і реалізується у стратегіях зближення й дистанціювання історично змінним набором вербальних і невербальних засобів. Серед стратегій увічливості дискурсивної особистості чоловіка історично незмінною виявилась стратегія дистанціювання «Запитуй, ухиляйся». Увічливість чоловіка історично змінюється від домінування стратегій зближення у XVIII ст. до віддалення у XIX ст. і до зближення у XX – XXI ст. Історичне варіювання ввічливості залежить від гендерної ролі адресата і виявляється у різних наборах стратегій увічливості та частоті їх уживання у спілкуванні з жінками і з чоловіками.

Ключові слова: дискурс, дискурсивна особистість, жіночий роман, історичне варіювання, маскуліний екзостереотип, стратегія, увічливість дистанціювання, увічливість зближення.

АННОТАЦИЯ

Гужва О. А. Историческое варьирование дискурсивных стратегий вежливости мужчин в англоязычных женских романах XVIII – XXI вв. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 – германские языки. – Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина Министерства образования и науки Украины. – Харьков, 2020.

В работе исследованы стратегии вежливости мужчины как маскулинного экзостереотипа в дискурсе британских женских романов и выявлены тенденции их исторического варьирования в XVIII – XXI вв. Вежливость определена как культурно укорененная регулятивная коммуникативная категория неонтологической природы, совокупность знаний о нормах коммуникативного поведения и результат их оценки; она обеспечивает гармоничное и бесконфликтное общение в соответствии с исторической, гендерной и этнокультурной спецификой дискурса и реализуется в стратегиях сближения

и дистанцирования исторически сменным набором вербальных и невербальных средств. Среди стратегий вежливости дискурсивной личности мужчины исторически неизменной оказалась стратегия дистанцирования «Спрашивай, уклоняйся». Вежливость мужчины исторически меняется от доминирования стратегий сближения в XVIII в. к дистанцированию в XIX в. и к сближению в XX – XXI вв. Историческое варьирования вежливости зависит от гендерной роли адресата и проявляется в различных наборах стратегий вежливости и частоте их употребления в общении с женщинами и с мужчинами.

Ключевые слова: дискурс, дискурсивная личность, женский роман, историческое варьирование, маскулинный экзостереотип, стратегия, вежливость дистанцирования, вежливость сближения.

ABSTRACT

Guzhva O.O. Historical variation of male discourse strategies of politeness in English women's novels of the 18th – 21st centuries. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Speciality 10.02.04 – Germanic Languages. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2020.

This thesis focuses on male discourse strategies of positive and negative politeness and aims at finding tendencies of their historical variation in the discourse of British women's novels of the 18th–21st centuries. This study is underpinned by the cognitive-discursive framework that currently dominates linguistics and integrated with cultural linguistics and social pragmatics (with their reference to the gender studies). It aims at singling out politeness strategies used by the male stereotype presented in the fiction of British female novelists and establishing the diachronic invariant and variable means of male politeness in the English discourse of the 18th – 21st centuries. In this study, I claim that the abovementioned variations are rooted in historical changes of socio-cultural standards and stipulated by the development of verbal and non-verbal semiotic politeness system.

The discourse category of politeness is a culturally rooted regulatory communicative category of a non-ontological nature, a mental picture of the communicative behavior norms and the result of their assessment; it provides harmonious and conflict-free communication in accordance with historical, gender and ethno-cultural character of the discourse and is implemented in positive and negative politeness strategies by a historically changeable set of verbal and non-verbal means.

In the British society of a certain period, the stereotyped male personality uses relevant means of negative politeness depending on the dominant rules of morality and etiquette, the accepted power positions of the speaker and the hearer and the speaker's gender stereotype; as well as on the intention of the speaker in a particular communicative situation, which is regulated by stereotypical concepts of the necessity and sufficiency of the degree of politeness, knowledge of cognitive models of polite behavior and communicative competence of the speaker.

In the 18th–21st centuries, the stereotypical discursive male personality in British women's novels is endowed with historically stable and variable politeness strategies. Negative politeness strategy "Question, hedge" is historically stable through the last four centuries; its functioning depends upon the speaker's socio-cultural competence, his social role, and level of formality of the communicative situation, as well as on the gender of his hearer. The dominant tactics of this negative politeness strategy is hedging. In hedging, the male speaker demonstrates his respect to the hearer's wants and social face and allows them freedom of action. By applying the strategy of hedging, the speaker purposefully weakens the illocutionary force of an utterance and thus appears not to be responsible for his own words in the eyes of his addressee. Among the most typical historically variable politeness strategies in the male discourse there are negative politeness strategies: "Give deference", "Nominalize", and positive politeness strategies: "Use in-group identity markers", "Include both the speaker and the hearer in the activity", "Notice, attend to the hearer (his interests, wants, needs, goods)", "Exaggerate (interest, approval, sympathy with the hearer)".

In the male – female communication of the 18th century, the stereotyped man aims mainly at shortening social distance via polite or pet forms of address; to keep the distance, he declares respect for his hearer's personal space; he gives promises or shows courtesy offering his help as he wishes to please a woman and build solidarity. In the 19th century, the polite male discursive personality aims at distancing, not interfering, and safeguarding his personal space. In the 20th and 21st centuries, the polite man shows good manners and tries to be friendly by using in-group identity markers; yet, he keeps distance.

In the male – male communication of the 18th century, the stereotyped man shortens social distance by asserting common grounds or by hedging; he uses honorific address forms to explicate his deference to the listener and his self-debasement; he addresses his interlocutor by name. In the 19th century, he remains polite via social distancing, i.e. giving deference, hedging, and nominalizing; he attends to his hearer's interests and needs or exaggerates his interest to them. In the 20th and 21st centuries, he addresses the hearer by name showing good manners and understanding of the addressee's social status; he involves the hearer in cooperation pointing to common problems or activities and gives him a free hand at the same time.

In the 18th – 21st centuries, the general vector of male politeness strategies historical development changes from dominant positive in the 18th century to dominant negative in the 19th century and to growing positive vector in modern English discourse. The research results offer new prospects for further investigation of the cooperative type of interaction, politeness strategies and other communicative categories; for the development of the cognitive and pragmatic direction of linguistic studies conducted diachronically; for extended studies of gender stereotypes of communicative behavior on the basis of the English language as well as other languages and cultures.

Key words: discourse, discursive personality, historical variation, male exostereotype, negative politeness, positive politeness, strategy, women's novel.

Підписано до друку 01.09.2020.
Формат 60 x 90/16. Друк ризографічний.
Гарнітура Times New Roman.
Зам. 1409/2020/1. Ум. вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. Ціна договірна

Надруковано ФОП Сверделов М. О.
м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 24, корп. А, кв. 33.
Свідоцтво про державну реєстрацію ВОО №971661 від 13.12.2005.